

Harald Welzer

ZELF DENKEN

EEN LEIDRAAD VOOR VERZET

Vertaling: Isabelle Schoepen en Kris Lauwerys

In deze paradigmaserie verschenen reeds:

Fred Pearce

De laatste generatie

Hoe de natuur

wraak neemt voor het broeikas-effect

•

Thomas Homer-Dixon

Ten onder te boven

Catastrofe, creativiteit

en de vernieuwing van de beschaving

•

Peter Tom Jones

& Vicky De Meyere

Terra reversa

De transitie naar rechtvaardige duurzaamheid

•

Fred Pearce

Volksbeving

Van babyboom naar bevolkingscrash

•

Ken Webster

& Craig Johnson

Leren van de natuur

Inspiratie voor een duurzame toekomst

•

Tim Jackson

Welvaart zonder groei

Economie voor een eindige planeet

•

Dmitry Orlov

De val van Amerika,

Een vergelijking met de Sovjet-Unie

Herman Verhagen

De Duurzaamheids-revolutie

Hoe mensen organisaties en organisaties de wereld veranderen

•

Mark Lynas

De mens als god

Hoe de aarde het Antropoceen kan doorstaan

•

Richard Heinberg

Einde aan de groei

Ons aanpassen aan de nieuwe economische realiteit

•

Joanna Macy

Terugkeer naar het leven

Oefeningen en rituelen om ons weer te verbinden met het Levensweb

•

Anneleen Kenis

& Matthias Lievens

De mythe van de groene economie

Valstrik, verzet en alternatieven

•

Bernard Lietaer e.a.

Geld en duurzaamheid

Van een falend geldsysteem naar een monetair ecosysteem

Marianne Thieme (red.)
Méér!

•

Michael J. Greer

Het natuurlijk kapitaal

Economie om te overleven

•

Margaret J. Wheatley

Ver van huis

Nieuwe moed in deze dwaze wereld

•

Richard Heinberg

Schaliegas, piekolie en onze toekomst

•

Jeremy Leggett

Uit de olie

•

Marius de Geus

Filosofie van de eenvoud

Dwars denken over duurzaamheid

•

Helen Toxopeus,

in gesprek met

Henk van Arkel

Een @nder soort geld

Helpt economie, milieu en euro

INHOUD

Voorwoord -	7	De toekomst als belofte -	11
De toekomst als verleden -	14	Wat is de weg terug naar de toekomst? -	18
Extractivisme -	20	Vernietiging van socialiteit -	23
Wat doe jij: wonen of kapotmaken? -	25	Sorry, milieu! -	30
Postideologie -	34	Waarom we niet willen zijn zoals we waren -	41
Groecultus -	47	Waarom u nog steeds denkt anders te zijn dan u bent -	51
De structuur van wat we van de wereld verwachten -	52	Diepe industrialisering -	54
Mentale infrastructuren -	60	Culturele bindingen -	62
Wetenschap -	65	De moralisering van de markt -	67
Consumptie-ethiek -	70	De consument consumeert niet -	74
Het opgeven van de eigen mondigheid -	77	Het opgeven van de eigen mondigheid – groene versie -	79
Een klein uitstapje naar de geschiedenis van de milieubeweging -	82	Protest -	87
Het politieke wordt anti-utopisch -	91	Geschiedenisloosheid -	95
Het wonder van de groene pudding -	100	Waarom is de klimaatveranderingeigenlijk zo tof? -	104
Terug naar het politieke -	114	De beschavingstaak -	117
Zelf denken -	119	Utopieën -	123
Achtzaamheid -	127	Zonder masterplan -	131
Levenskunst, binnenkort -	135	Levenskunst, twintig jaar later -	137
Een allesbehalve mooi verhaal uit 2033 -	143	Hypothetisch leven -	153

De productieve kracht van het beginnen - **155**
Morele economie - **159** Lokale culturen - **162**
Communities of practice - **164**
Veerkrachtige gemeenschappen en commons - **167**
Alfabetisering voor een duurzame moderne tijd - **176**
Coöperaties - **188** Bondgenootschappen - **192** Speelruimte - **195**
Lastig doen - **198** Jezelf au sérieux nemen - **201**
Politiek en geschiedenis - **208**
Het tegenverhaal - **216** Voorbeelden - **222**
Een leidraad voor verzet - **244**
12 regels voor succesvol verzet - **252**

Noten 253
Bibliografie 262
Illustraties 267
Personenregister 268
Zakenregister 270

SAMEN HET VERHAAL VAN DE TOEKOMST SCHRIJVEN

Een samenleving met een toekomst heeft een verhaal te vertellen. Over hoe ze de gewenste toekomst ziet, en met de intentie en het verlangen die vorm te geven. Zo'n verhaal geeft een gevoel van zekerheid: we weten waar we naartoe willen. Het verbindt mensen en verschaft een gemeenschappelijke identiteit.

Voor Harald Welzer zit Europa zonder verhaal. We kampen met een tunnelvisie: we willen onze problemen bestrijden met de zaken die ze juist veroorzaken. Een samenleving die het consumentisme blijft promoten, die steeds meer grondstoffen uit de aarde blijft halen, zit vast. Daarom is er nood aan mondige burgers die zelf denken én handelen, die samen op zoek gaan naar een uitweg. Dit boek is een stevige wake up call voor ieder van ons. Welzer spreekt de lezer direct aan: 'je verklaart jezelf zo dom en onbekwaam dat je ondanks een goede opleiding, een naar wereldmaatstaven exorbitant hoog inkomen en dito levensstandaard, ondanks een overdaad aan vrije tijd, mobiliteit en keuzemogelijkheden 'niets kunt doen' tegen de verdere vernietiging van de wereld'. Welzer is behoorlijk kritisch voor de huidige wereld, voor de ecologische beweging, maar ook voor zichzelf. En dat maakt de boodschap zo sterk en geloofwaardig.

Wekt dit citaat de indruk dat het gemakkelijk is om als individu de samenleving te veranderen, dan biedt *Zelf denken* net een verhelderende analyse waarom het zo moeilijk is. Als sociaalpsycholoog weet Welzer haarfijn de mechanismen bloot te leggen die ervoor zorgen dat we morgen, als we niet nadenken, vooral hetzelfde doen als vandaag. En kennis op zich volstaat niet om tot handelen aan te zetten, zoals ook negatieve argumenten dat niet doen. Die werken misschien wel in noodsituaties, maar niet zolang de consumptiemaatschappij nog schittert. En er is veel dat we niet in handen hebben. Probeer een bedrijf als Google maar eens met een staking lam te leggen.

We moeten eerst afstand nemen van ons oude verhaal, dat van de groeieconomie. Het berust op de idee dat hulpbronnen eindeloos voor-

handen zijn. Die idee werd in het verleden gevoed door de indrukwekkende stijging van de productiviteit, wat toeliet steeds meer te produceren, en door de effectieve beschikbaarheid van een planeet voor de behoeften van een klein deel van haar bewoners. De groeieconomie heeft voor Welzer een onbetwistbare verdienste: historisch gezien heeft geen enkel ander systeem even snel de sociale omstandigheden verbeterd en daarmee veel mensen voor het eerst een gevoel van kansen en vrijheid gegeven. De waarheid is echter dat het streven om wereldwijd vergelijkbare welvaartsniveaus te bereiken, haaks staat op alle duurzaamheidsdoelstellingen. En dat leidt tot de harde discussie over wat we voor de toekomst willen bewaren en wat we willen opgeven.

Politiek gezien staat niets minder dan het beschavingsmodel van de expansieve moderne tijd ter discussie. In de eenentwintigste eeuw staan we volgens Welzer voor de uiterst concrete vraag hoe we de dankzij het kapitalisme bereikte beschavingsstandaard op het vlak van vrijheid, democratie, rechtsstaat, onderwijs en gezondheidszorg, in stand kunnen houden en tegelijk het overmatige gebruik van hulpbronnen radicaal kunnen terugdraaien.

Zijn antwoord is: het nieuwe paradigma is cultiveren in plaats van groeien. Daarvoor moeten we terug toekomstvaardig worden en dus intolerant zijn tegen de chronische inbreuk op het mensenrecht om in de toekomst te overleven. Enkel zo maken we echt werk van solidariteit met de toekomstige generaties. De concrete utopie heet: beschaving met minder. Namelijk met minder materiaal, minder energie, minder troep. Wat er daarentegen absoluut meer mag zijn: nieuwsgierigheid, verlangen naar het andere, wensen en dromen: dat zijn de eigenlijke productieve krachten van de toekomst.

Een verhaal schrijf je nooit alleen, realiseer je nooit alleen in de praktijk. Zo zijn voor Welzer alle ecologische kwesties steeds sociale en culturele kwesties: ze gaan altijd over de bestaansvoorwaarden van menselijke gemeenschappen. En omdat onze natuuruutbuiting berust op ons verbruik, wat een sociale praktijk is, kan die alleen maar vervangen worden door een andere sociale praktijk. En dat is niet eenvoudig. Want de wereld waarin we opgroeien, die ons normen aanreikt en waarvan we de routines overnemen, is de wereld zoals ze is. En we zijn ons niet bewust

van veel 'alledaagse' routines, acties en gebeurtenissen. En iets waarvan je je niet bewust bent, kan je niet bekritisieren of in twijfel trekken.

Waar vinden we dan bronnen voor dat nieuwe verhaal? Voor Welzer zijn lokale culturen van doorslaggevend belang om nieuwe handelingsnormen te ontwikkelen en die ingang te doen vinden. Het gaat hierbij om zogenaamde *communities of practice*, groepen die een passie gemeen hebben voor wat ze doen en die samen leren hoe ze het beter kunnen doen. Het zijn mensen die samenkomen en zo een nieuwe identiteit opbouwen aan de hand van concrete sociale praktijken. Welzer ziet de huidige waaier aan transitie-initiatieven – van stadslandbouw over ruilsystemen tot energiecoöperatieven – bestaan uit dergelijke praktijkgemeenschappen. Deze groepen zijn 'wij-groepen', die specifieke zelfbeelden scheppen die op hun beurt actiebereidheid, moed, zelfvertrouwen, fantasie voortbrengen – juist omdat ze identiteit en plezier verschaffen, twee noodzakelijke voorwaarden voor engagement. Cruciaal is dat het ruimtes zijn van gemeenschappelijke praktische leerervaringen. Daar leren we toekomstvaardig te zijn, want we weten vandaag niet welke kennis en praktijken we nodig hebben om die nieuwe, duurzame wereld uit te bouwen. En zonder dat het uitgesproken wordt, ontstaan de waarden die horen bij de duurzame samenleving van morgen. Zoals dat we het normaal gaan vinden om zaken eerder te delen dan te kopen, dat het terug abnormaal wordt om eten weg te gooien en we het bovenal terug evident gaan vinden om dingen vooral samen te doen.

In die nieuwe tijd is er ook ruimte voor nieuwe bondgenootschappen, want er loopt een nieuwe breuklijn door de samenleving: tussen zij die de toekomst afwijzen en zij die haar omarmen. Die laatsten maken werk van het politiseren van het ecologische en het duurzame denken: ze schrijven aan een toekomstverhaal, waarin ze omschrijven wie ze willen zijn en in welke wereld ze willen leven. En iedereen heeft hiervoor speelruimte in zijn of haar leven. Speelruimte die ook jij kan gebruiken om op je eigen manier de wereld beter te maken dan ze zonder jouw toedoen zou zijn.

Dirk Holemans

Coördinator Oikos – Denktank voor sociaalecologische verandering

Voor Hanna en Dieter Paulmann

DE TOEKOMST ALS BELOFTE

BIJ ONS THUIS hadden we oude nummers van *Mickey Mouse* uit de jaren vijftig die ik als kind steeds opnieuw las. Niet alleen vanwege de fantastische verhalen uit Duckstad; middenin, tussen de strips, zat ook het 'Nieuws van de Mickey Mouse Club'. Daarin vond je bijvoorbeeld de reeks 'Onze vriend – het atoom'. Die vertelde over de kernfysica en de zegeningen van het vreedzame gebruik van kernenergie. 'Onze vriend – het atoom' was een van nummer tot nummer voortgezet vervolghet verhaal vol ronkende beloften: hoe met kernenergie bijvoorbeeld akkers opgewarmd en oogsten kolossaal vermeerderd konden worden; hoe met raketten met atoomaandrijving het heelal ontsloten en überhaupt alle problemen van energievoorziening voorgoed opgelost konden worden.

'Onze vriend – het atoom', dat trouwens ook – van Disney overgenomen en licht aangepast – als reeks werd uitgezonden op de Duitse televisie, was niet zozeer de beschrijving van een nieuwe technologie, als wel een verhaal over de maakbaarheid van de toekomst, een goede toekomst. 'We hebben zelf in de hand', zo wordt gezegd in aflevering 27, 'of we de schatten van het atoom wijs benutten. Dan zal de buitengewone energie van het atoom weldra ten dienste staan van de hele wereld. Ze zal de gaven van de techniek tot in de verste uithoeken van de aarde brengen. Eenieder zal zijn deel energie, voedsel en gezondheid krijgen.'

Wat hier werd geschetst was niets minder dan de belofte van de maakbaarheid van een wereld, die beter zou zijn dan de wereld die we kenden. En toekomst was voor mij een belofte die voortdurend werd ingelost. In de autokwartetten zaten Maserati's en Ferrari's die 280 kilometer per uur haalden en in de vliegtuigkwartetten zaten straaljagers die vele malen sneller dan het geluid vlogen. Dat waren niet enkel bonte plaatjes; als je geluk had, zag je zo'n onwaarschijnlijke auto wel eens in het echt, en dat had dan bijna iets sacraals. Af en toe raasde een Starfighter of een Phantom over ons dorp, wat ik machtig vond maar nooit angstwekkend. Ik benijdde de piloten die met deze wondermooie

en bovenaards snelle en luide machines konden vliegen, net zoals ik ook de bestuurders van de exotische bolides benijdde.

Dat je om te vliegen en te rijden brandstof nodig had, wist iedereen. We speelden 'Olie voor ieder van ons' en kregen aan de tankstations, telkens als mijn vader ging tanken, verzamelplaatjes van oldtimers (bij Shell) of munten met auto's en later ruimtevaartuigen erop (bij Aral).

Niet veel later las ik *Hobby*, dat in zekere zin het 'Nieuws van de Mickey Mouse Club' in magazineformaat was, maar dat door het technische jargon uiteraard aanzienlijk moeilijker was dan de *Mickey Mouse* en eigenlijk voor volwassenen was bestemd: artikels over camera's, schepen, bouwwerken, auto's, motoren – ongelooflijk veelzijdig en toch radicaal monothematisch. Het draaide altijd maar om één ding: het betere, comfortabelere, grotere, snellere leven dat de technische vooruitgang ons zou bieden. Deze artikelen, die zich ergens situeerden tussen een heden dat alweer bijna voorbij was en een toekomst die al begon, hadden hun mentale overtuigingskracht niet alleen te danken aan de fantastische plaatjes waar *Hobby* mee geïllustreerd was, maar opnieuw vooral aan het feit dat de beloften die hier werden gedaan ook daadwerkelijk werden ingelost.

Tenslotte waren wij de eerste mensen die getuige mochten zijn van een maanlanding. Opgewonden en koortsachtig praatten we 's morgens op school over de bibberige beelden die we de afgelopen nacht op televisie hadden gezien. De toekomst vond *daadwerkelijk* plaats, daarvoor stond de eerste mens op de maan in eigen persoon garant, en als de Apollo-missie mogelijk was, dan was echt alles mogelijk.

Ik kan me nog goed herinneren dat toekomst, technische toekomst, de verovering van de hoogste hoogten en de diepste diepten, iets ontzettend opwindends had, en het geweldigste aan dat alles was dat je er zelfs als schoolgaande jongen op de een of andere manier deel van kon uitmaken. Apollo, dat was niet voorgeschoteld, gedoceed, anoniem of veraf, nee, hier werd een nieuw hoofdstuk geschreven, het was een verhaal van het ontdekken van nieuwe werelden. Van macht. Van grenzeloze mogelijkheden. Van ons.

In die tijd kreeg de fantasie van jongens van mijn generatie technische bagage en werden Apollo 11 en de astronauten Armstrong, Aldrin en Collins gezien als de voortzetting van de ontdekkingen van Christof-

20 juli 1969.
 'Buzz' Aldrin
 op de maan.
 Ik was tien en
 ik was erbij.

fel Columbus en de verovering van het Wilde Westen. Zo gingen we zelf deel uitmaken van deze voortschrijdende verbreding van de maakbaarheids- en verwachtingshorizon. Ook op die manier gaf de expansieve cultuur van de moderne tijd onze jongensgeest mede vorm (bij de meisjes verliep het waarschijnlijk een beetje anders, maar het heeft bij hen evenmin gezorgd voor een andere verhouding tot heden en toekomst).

Een dergelijke geestesgesteldheid doet een gevoel van zekerheid over de toekomst ontstaan: we beschouwden de wereld als een laboratorium van toekomstige mogelijkheden. Zo'n geestesgesteldheid maakt van het heden iets doorlaatbaars, op elk moment slechts tijdelijk *een* versie van veel mogelijke werkelijkheden, en tegelijk iets wat nog niet is en al vooruitwijst naar het volgende stadium. Deze vorm van zekerheid over de toekomst heeft twee aspecten: enerzijds is ze de precieze vertaling van een expansief cultuurmodel naar de gevoels- en gedachtenwereld en scheidt ze een culturele binding waar je je niet makkelijk

los van kan maken. Tegelijk verankert ze de diepe overtuiging dat alles altijd ook anders zou kunnen zijn. Dat wil zeggen: de werkelijkheid is niet hermetisch, maar poreus. En zolang ze poreus is, biedt ze openingen naar de toekomst.

DE TOEKOMST ALS VERLEDEN

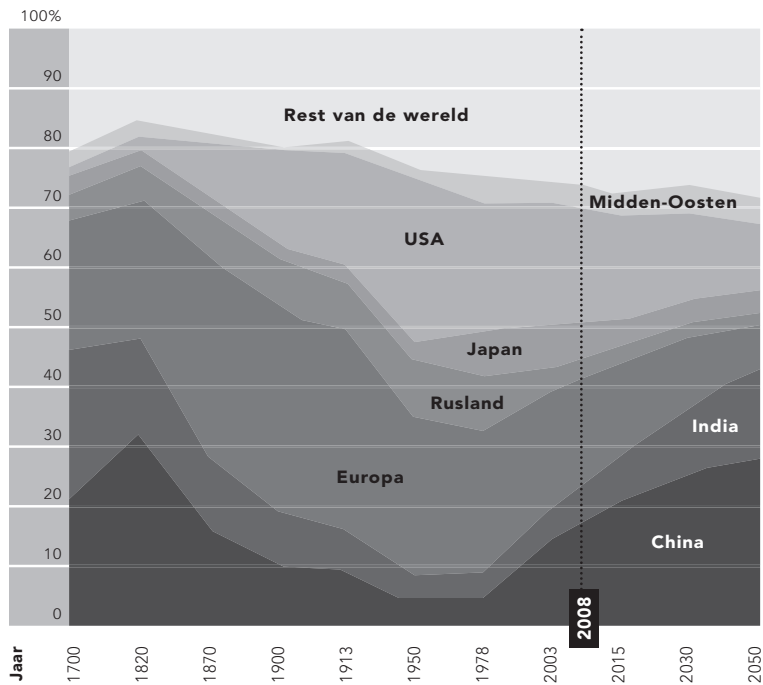
IK VERTEL DIT omdat samenlevingen als de onze sindsdien hun toekomst verloren lijken te hebben. Toen Francis Fukuyama na de ineenstorting van het Oostblok 'het einde van de geschiedenis'² uitriep, was dat voorbarig, maar had hij onbedoeld wel een punt: het einde van de wedijver tussen systemen betekende namelijk ook het begin van het einde van de hegemonie van het Westen en het Oostblok over de wereld. De kapitalistische groeieconomie verspreidde zich als basisprincipe over steeds meer landen en stuurde ze, volkomen onafhankelijk van hun politieke structuur, de weg op van een tot op heden aanhoudende en nog versnellende modernisering en toename van de welvaart. Deze curve heeft veel weg van de curve die getekend kan worden voor de West-Europese naoorlogse maatschappijen in de jaren vijftig en zestig; helaas nam niet alleen de welvaart toe volgens die curve, maar ook al de vernietiging van het leefmilieu. Datzelfde gebeurt vandaag op wereldschaal, en de effecten zijn navenant toegenomen. Door de geopolitieke herschikkingen die het gevolg waren van de opkomst of terugkeer van landen zoals China of India komen de vroeggeïndustrialiseerde landen, die uit het Westen dus, steeds meer onder druk te staan, weliswaar om andere redenen dan die *Grenzen aan de groei*³ in 1972 had voorspeld, maar met dezelfde gevolgen. Inmiddels gaat het, in tijden van financiële crisis, klimaatverandering, concurrentie om grondstoffen en de globalisering van de economische circuits, al lang niet meer om het vormgeven van een open toekomst: de vaart is er volledig uit. Het gaat nu alleen nog om herstel; om het in stand houden van een status quo die al breekbaar is geworden, en dus niet meer om politiek, maar om paniekvoetbal.

Aangezien geschiedenis altijd vanuit een bepaald heden wordt begrepen, en dit begrip op zijn beurt afhangt van wat voor toekomst we willen, bevinden we ons met het radicale toekomstverlies inderdaad aan het einde van de geschiedenis, of specifieker: van *onze* geschiedenis. Zo had Fukuyama het natuurlijk niet bedoeld: voor hem betekende 1989 de finale triomf van een, en weldra het enige, economisch en maatschappelijk systeem. De facto begon in 1989 echter de neergang van het Westen, en die is nog steeds volop bezig. Een dergelijke vergissing wordt wel eens gemaakt als de wens de vader van de gedachte is en, vooral, als men meent maatschappelijke transformaties te kunnen begrijpen door maar een of twee decennia in beschouwing te nemen. Wat werkelijk allemaal wordt meegesleurd in de maalstroom van radicale veranderingen en wat de beslissende bakens van historische transformaties zijn, wordt pas duidelijk als je langere periodes beschouwt. Dan ziet alles er anders uit, meer ontzunderend, maar duidelijker.

Op die manier wordt duidelijk dat China rond 1820 een even groot aandeel in de wereldeconomie had als het over enkele jaren opnieuw zal hebben. Europa daarentegen bevindt zich in een neergaande trend. Het is dus enkel vanuit Europees standpunt een *nieuwe* ontwikkeling; wat China beleeft is een renaissance. Telkens als samenlevingen hun vroegere belang verliezen, hinkt het besef daarvan achterop. Men kan maar moeilijk verkroppen niet meer zo bepalend en machtig te zijn als voorheen en daarom geeft men er de voorkeur aan zich tenminste nog bepalend en machtig te *voelen*. De socioloog Norbert Elias heeft dat het ‘achterophinkeffect’ van de sociale habitus genoemd: ondanks overduidelijke veranderingsprocessen qua rol, sociale rang en politieke macht, blijven mensen ‘in hun persoonlijkheidsstructuur, in hun sociale habitus vastzitten op een vorig niveau’⁴ – namelijk op het punt dat ze zelf aanvoelen als het hoogtepunt van hun historische belang. Zo verging het eertijds belangrijke zeemogendheden als Holland of Portugal, zo gebeurde het in het gedesindustrialiseerde Engeland, dat door het neoliberalisme tot een filiaal van de financiële markten werd herleid, en zo vergaat het West-Europa en Noord-Amerika. Maar de mensen volgen niet; ze denken iets te zijn wat ze al lang niet meer zijn. Dat leidt onvermijdelijk tot politiek irrationalisme: men gaat uit van verkeerde premissen, bijvoorbeeld dat men ook in een multipolaire

PROCENTUEEL AANDEEL VAN VERSCHILLENDE REGIO'S IN DE WERELDECONOMIE

Prognose: Terug van weggeweest. De opkomst van de jonge industrielanden.

wereldorde een aardig woordje kan meepraten, wat echter in veranderde machtsconstellaties al snel als gewichtigdoenerij zonder diepere betekenis wordt aangezien.⁵

Het verlies van belang is natuurlijk ook een verlies van toekomst, in ieder geval van een toekomst die men gewend was zich voor te stellen als steeds beter, groter en stralender. En ook om die reden is de politiek in Europa vandaag volledig gefocust op het herstel van de status quo ante: toen de werkelijkheid de wensen nog vervulde. Het verworden van de politiek tot een restauratief illusionisme is rampzalig, omdat ze geen project meer heeft dat boven zichzelf uitstijgt. Vandaar het discours over 'alternatiefloosheid', vandaar de geringschatting voor de eigen logica van het democratische proces, vandaar het misprijzen voor

alles wat in de twintigste eeuw moeizaam is verworven – ten gunste van een zuiver op de dagjespolitiek gericht actionisme, dat beslissingen met kolossale draagwijdte laat hangen van de openingsuren van de beurs. Precies om die reden, omdat ze zo snel en actueel wil zijn, is de politiek chronisch van gisteren. Bekwaam zou de politiek alleen maar zijn als ze nog de intentie had iets vorm te geven, maar daartoe zou ze een idee moeten hebben van een wenselijke toekomst. Een wenselijk verleden volstaat niet.

Jared Diamond schetst in zijn boek *Ondergang*⁶ waar samenlevingen zoals die van de Maya's, de Vikings van Groenland of de bewoners van Paaseiland aan ten onder zijn gegaan. Een gemeenschappelijk kenmerk van die ondergang is dat men, toen men doorkreeg dat de voorwaarden om te overleven precair werden, de strategieën intensiverde waarmee men *tot dan toe* succes had geboekt. Toen de bodemkwaliteit achteruitging werd er overgeschakeld op intensievere landbouw, wat de erosie versnelde. Er werd meer hout gehakt dan kon aangroeien om boten voor de visvangst te bouwen. Men functioneerde in routinemodus, maar routine helpt niet als de overlevingsvoorwaarden veranderd zijn. Routine wordt dan een valstrik. Nieuwe overlevingsvoorwaarden vereisen nieuwe overlevingsstrategieën.

Hetzelfde gebeurt in onze cultuur, die sinds 200 jaar expansieve strategieën volgt en daarom bijzonder kwetsbaar is. Vandaag wordt in de visindustrie ook vis gevangen die nog niet geslachtsrijp is, terwijl de bestanden al overbevist zijn, en versnelt men het verdwijnen van een voedingsbron waar meer dan de helft van de wereldbevolking van afhankelijk is. Als *peak oil* overschreden is, wordt dieper geboord, met grotere risico's voor het leefmilieu; als de schuldenlast catastrofaal dreigt te worden, worden miljarden in de geldmarkt gepompt. Het onvermogen zich in stressomstandigheden cultureel, dat wil zeggen door middel van waarnemen en handelen, *anders* in te stellen op de veranderde situatie dan met geïntensiveerd routinehandelen, leidt vaak tot een soort van maatschappelijke tunnelvisie die ervoor zorgt dat andere mogelijkheden zelfs niet meer waargenomen *kunnen* worden. Ook de Vikings van Groenland ondervonden alternatiefloosheid toen hun voedsel opraaakte. Ze hadden alleen maar vis moeten eten, maar die gold in hun cultuur niet als eetbaar. Zo zinloos sterft men uit.

WAT IS DE WEG TERUG

NAAR DE TOEKOMST?

IN DIT BOEK GAAT HET EROM onze tunnelvisie onder handen te nemen. De titel, *Zelf denken*, verwijst natuurlijk naar het Kantiaanse programma van de 'bevrijding van de mens uit zijn zelfverschuldigde onmondigheid'; daarvoor moet de mens denken, zelf denken. Maar in een tijd waarin de maatschappelijke ontwikkeling ingaat tegen datgene wat toekomst lijkt te hebben, is denken alleen niet meer voldoende. Er moet ook iets *gedaan* worden, om de koers te wijzigen. Na meer dan twee eeuwen Verlichting, emancipatie en vrijheid krijgt het zelf denken vandaag de dag met andere omstandigheden te maken dan ten tijde van Kant: het moet opboksen tegen materiële, institutionele en mentale infrastructuren die hun bestaan te danken hebben aan het succesverhaal van een cultuur dat nu dreigt om te slaan in een gevaarlijk ondergangsverhaal, omdat het systeem de fundamenten kwijtraakt waarop het gebouwd is.

En het zelf denken moet standhouden in een informatiemaatschappij die nooit eerder zo alomvattend was – wat betekent dat het nog nooit zo makkelijk was om kennis op te doen als vandaag, en nog nooit zo moeilijk om wegwijs te worden in de oneindig beschikbare en schijnbaar evenwaardige informatie. Verlichting betekent vandaag: het verwerven van onderscheidingsvermogen. En bovenal: het zelf denken moet standhouden tegen de alomtegenwoordige consumentenverlokkingen door hardnekkig vol te houden dat het niet automatisch zin heeft alles te willen hebben, enkel en alleen omdat men alles *kan* hebben. Consumentisme is vandaag de dag totalitair geworden en bespoeit het opgeven van de eigen mondigheid doordat het van de consument, u dus, het eigenlijke product maakt, door u steeds nieuwe wensen in te fluisteren, wensen waarvan u tot voor kort niet eens vermoedde dat u ze ooit zou koesteren.

Dit boek vertelt hoe we een uitgang uit de tunnel kunnen vinden, een nooduitgang, maar evengoed ook een smalle kier, een gat en een

doorkijk die tot uitgangen verbreed en uitgebouwd kunnen worden. Het gaat dus over het zoeken naar plekken waar de compacte werkelijkheid geperforeerd kan worden, een werkelijkheid waaraan we onderworpen lijken te zijn omdat we denken dat ze in wezen onveranderlijk is. Terwijl dat niet eens correct geformuleerd is: het kenmerk van onze tijd is veeleer dat we ons vrijwillig onderwerpen aan die ultramoderne kooi van de horigheid – niemand dwingt ons daartoe, hoewel het daar alles van weg heeft, alsof er een heleboel dwingende factoren aan het werk zijn: de concurrentie, de tijdsdruk, de markt, de groei en nog heel wat meer.

Maar er heerst bij ons geen oorlog, geen dictatuur. We hebben niet te maken met aardbevingen of overstromingen. Ons leven wordt niet bedreigd door een wervelstorm en toch beweren de meeste mensen dat ze geen keus hebben. Dat is een behoorlijk arrogante bewering als je het voorrecht kent in een vrije en rijke maatschappij te leven, maar als iedereen het zegt valt het niet op. Het is overigens ook een arrogante bewering tegenover jezelf: je verklaart jezelf zo dom en onbekwaam dat je ondanks een goede opleiding, een naar wereldmaatstaven exorbitant hoog inkomen en dito levensstandaard, ondanks een overdaad aan vrije tijd, mobiliteit en keuzemogelijkheden ‘niets kunt doen’ tegen de verdere vernietiging van de wereld. En je wijst verontwaardigd elke oproep af om verantwoordelijkheid op te nemen om de wereld beter en niet aldoor slechter te maken.

Ogenblikje: overweegt u even wat u dacht toen zonet ‘wereldverbeteraar’ door uw hoofd schoot. U vond het al ongehoord dat iemand er in alle ernst van uitgaat dat er mogelijkheden en verplichtingen zijn om er binnen zijn eigen cirkel van invloed en verantwoordelijkheid voor te zorgen dat de toekomst niet slechter wordt dan het heden. Het doffe instemmen met elke achteruitgang van de toekomstperspectieven blijkt nog het meest uit het feit dat we zonder daartegen in opstand te komen in een cultuur leven waarin ‘wereldverbeteraar’ net zo beledigend klinkt als ‘woedeburger’. Terwijl dat toch maar scheldwoorden zijn die de mensen die het altijd overal mee eens zijn gebruiken tegen degenen die door hun eigen voorbeeld laten zien dat er absoluut geen reden is om nog trots te zijn op de eigen sociale onbekwaamheid. Ten-

slotte zijn zij die dat stempel krijgen toch de mensen die voor iets opkomen en daar kun je alleen maar tegen zijn omdat het je eigen lethargie ter discussie stelt. Anders gesteld: zijn ‘wereldverslechteraars’ het rolmodel dat u verkiest? Wilt u er zelf een zijn?

EXTRACTIVISME

EMPIRISCH GESPROKEN bent u er ongetwijfeld een: u weet tenslotte al lang dat onze cultuur elk essentieel domein van haar voortbestaan – bodem, water, biodiversiteit, klimaat – met dagelijks groeiende vaart vernietigt, maar dat baart u niet echt zorgen. U hecht geen geloof aan uw inzicht dat de wetenschap gelijk heeft en al evenmin aan dingen die u zelf al vaststelt zoals de verschuiving van de klimaatzones en het optreden van tornado’s in Midden-Hessen: dat ons grandioos succesvolle beschavingsmodel stuit op grenzen waar het geen rekening mee had gehouden. Reden waarom het ook nu geen rekening houdt met u, hoewel u er al bent. Maar onze beschavingsmachine verdoezelt dat met gemak: ondanks de vele tekenen van erosie, ondanks het merkbare dichterbij komen van inslagen in de financiële markt, in de sociale sector, in het milieubeleid, ondanks alle *peaks* en alle schulden draaien de infrastructuren nog steeds vlekkeloos.

De ineenstorting van het Oostblok zou ons geleerd kunnen hebben dat systemen hun eigenlijke houdbaarheidsdatum lang kunnen overleven, om vervolgens geruisloos in te storten als een huis dat door termieten is uitgehold. Maar we gaan met het huidige erosieproces om op dezelfde manier als de Brezjnevs, Ceaucescu’s en Honeckers van destijds: door soeverein de werkelijkheid te verachten en door ons meedogenloos te tonen tegenover hen op wier toekomst we roofbouw plegen. De werkelijkheid is eenvoudig: een begrensde wereld biedt geen ruimte aan onbegrensde groei, reden waarom men er dan ook toe is overgegaan om niet meer zoals vroeger te expanderen in de ruimte, maar in de tijd.⁷ Want dat is wat er gebeurt als de economie niet duurzaam is: voor wie na ons komt zal er helaas minder zijn. Of helemaal

niets meer. Uit een rondvraag van de Boston Consulting Group blijkt dat nog maar dertien procent van de bevroegde ouders gelooft dat hun kinderen het ooit beter zullen hebben dan zichzelf.⁸ Waar halen de overige zevenentachtig procent hun ontspannen houding vandaan om daar niets tegen te ondernemen?

Met eindigheid worden uw kinderen en kleinkinderen, en – indien u nog geen vijftig bent – ook u, structureel vooral op twee vlakken geconfronteerd: op het vlak van de vele *peaks* in het domein van de grondstoffen en op het vlak van de steeds geringer wordende draagkracht van de ‘reservoirs’ die de emissies absorberen die vrijkomen bij de onafgebroken productie van alle denkbare en ondenkbare soorten goederen, regenwouden en oceanen bijvoorbeeld. Wat betreft de energie, die ons comfort voortdurend vergroot, ziet het er beter uit dan een paar decennia geleden werd voorspeld, maar dat is geen goede zaak: over *peak oil* zijn we waarschijnlijk heen, maar er is nog voldoende steenkool voor een paar honderd jaar en de hernieuwbare energiebronnen zijn sterk in opmars. En dat betekent: het grenzeloze extractivisme dat de aarde vernietigt zal zeker niet door een gebrek aan energie worden afgeremd.

Extractivisme: een ongewoon woord dat echter helemaal niet op iets

Niet hernieuwbaar.
Palabora-kopermijn,
Zuid-Afrika.

abstracts slaat. Uw auto, uw huis, uw wasmachine, uw iPhone, uw kleren, uw meubels – alles bestaat uit grondstoffen die op een of andere manier uit de bodem, uit de bossen, uit de zee werden gehaald – om het even of het nu in de vorm is van olie, zeldzame aardmetalen, zand, metaal, water, hout, katoen of mineralen. Maar u ziet altijd alleen maar het ding dat u hebt gekocht en dat uw leven verrijkt; de grondstoffen en de zogeheten waardeketen die erin zitten, ziet u doorgaans niet.

Daarom zien maar heel weinig mensen dat ze een actief onderdeel zijn van een cultuur die permanent haar behoefte aan grondstoffen vergroot, hoewel ze volgens haar zelfbeeld al lang ‘groen’, ‘duurzaam’ of zelfs ‘klimaatbewust’ is. De curve van het groeiende milieubewustzijn, dat uit alle enquêtes ter zake blijkt⁹, loopt parallel aan de curve van het grondstoffen- en energieverbruik en die van de emissies. Met uitzondering van 2009, het jaar van de wereldwijde economische crisis, bracht in de voorbije decennia elk jaar een nieuw record op het vlak van energie en emissies, zonder dat ook maar één krant het een vette kop waard vond dat bijvoorbeeld het energieverbruik in 2010 met bijna zes procent was toegenomen ten opzichte van het jaar daarvoor. Hoe dat komt? Omdat er in elk huishouden zes beeldschermen zijn, waar vroeger één televisie stond. Omdat u voortdurend onderweg bent. Omdat ieder huishouden meer dan één auto heeft, die stuk voor stuk groter zijn dan die *ene* auto die men twintig jaar geleden per gezin had.

Die radicale verandering van de leefwereld voltrekt zich nagenoeg ongemerkt, onder andere omdat het een vanzelfsprekende verwachting in onze cultuur is dat alles steeds meer, steeds sneller en steeds goedkoper beschikbaar wordt. Een bijkomende reden waarom die verandering onopgemerkt blijft, is dat een deel van de producten waar de wereld mee wordt volgestouwd ook nog eens ‘bio’, ‘fair’, ‘energie-efficiënt’, zelfs ‘duurzaam’ is, waardoor het hoegenaamd niet meer opvalt dat de loutere toename ervan elk ecologisch positief besparingsresultaat moeiteloos tenietdoet. Deze gegreenwashte cultuur van verspilling werd nog het duidelijkst zichtbaar, toen mensen tijdens de economische crisis in 2009 geld kregen om hun nog functionerende auto naar de schroothoop te brengen en een nieuwe te kopen; deze oproep tot collectieve vernietiging van grondstoffen kreeg de naam ‘milieupremie’.